

OIKEUDENKÄYNTI HALLINTOASIOISSA

Hallintoprosessioikeuden perusteet

Olli Mäenpää

Copyright © 2019 Alma Talent Oy ja Olli Mäenpää
Yhteistyössä Lakimiesliiton Kustannus

ISBN 978-952-14-3401-3

ISBN 978-952-14-3403-7 (sähkökirja)

ISBN 978-952-14-3402-0 (verkkokirja)

Kansi: Outi Pallari

Taitto: Marja-Leena Saari

Paino: BALTO print 2019 Liettua

Anna palautetta kirjasta: kustannustoimitus@almatalent.fi

Esipuhe

Laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa on 2020-luvun moderni prosessilaki, jonka keskeisenä tarkoituksena on taata oikeudenmukainen oikeudenkäynti hallintotuomioistuimissa. Uusi laki toteuttaa tätä tavoitetta sääntelemällä oikeusturvan saatavuutta ja hallintotuomioistuimissa toteutettavan oikeudenkäynnin eri vaiheita aikaisempaa tarkemmin. Laissa korostuvat muun muassa oikeusturvan laaja-alainen saatavuus, yksityisen asianosaisen prosessuaaliset oikeudet sekä oikeudenkäynnin vaivattomuus ja halpuus.

Hallintoprosessi on oikeudenkäynti, jossa arvioidaan julkisen vallan käytön rajoja, viranomaisten toimivallan ulottuvuutta sekä yksityisen lakiin perustuvia oikeuksia, etuja ja velvollisuuksia. Hallintoprosessi toimii siten myös oikeusvaltion perusteiden takeena. Nämä lähtökohdat määrittävät samalla hallintoasiaa koskevan oikeudenkäynnin erityispiirteitä itsenäisenä prosessilajina siviili- ja rikosprosessin rinnalla.

Uuden hallintoprosessilain monivaiheinen valmistelu aloitettiin jo vuosikymmen sitten. On siten perusteita arvioida, että sääntely perustuu huolelliseen työhön ja punnittuihin arvioihin. Oikeudenkäynnin peruslähtökohtien melkoinen jatkuvuuskin tukee tätä näkemystä.

Tämän teoksen päätavoitteena on tarjota systemaattinen yleisesitys uudesta laista ja sen soveltamisen puitteista. Tarkoituksena on esittää jäsenneltyä tietoa hallintoprosessin vireillepanosta, hallintoprosessin osapuolten oikeuksista ja velvollisuuksista samoin kuin hallintoprosessioikeuden yleisistä perusteista ja erityisistä ominais-

piirteistä. Samalla konkretisoituvat oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin eurooppaoikeudelliset kriteerit.

Kirjoitusprosessin tässä vaiheessa on oikea hetki kiittää niitä lukuisia henkilöitä, joiden kanssa olen vuosien varrella ja myös uuden lain valmisteluun liittyen voinut vaihtaa näkemyksiä ja kokemuksia hallintoprosessin perusteista. Erityisen avartavia ovat olleet keskustelut professori Leena Halilan, apulaisprofessori Ida Koiviston, lainsäädäntöneuvos Arja Mannerin, oikeusneuvos Eija Siitarin ja tohtorikoulutettava Anna-Stiina Tarkan kanssa. Kiitoksen ansaitsee myös oikeustieteen ylioppilas Katja Repo avusta eurooppalaisen oikeuskäytännön perkaamisessa.

Esitän lämpimät kiitokseni kustannustoimittaja Harri Korkeamäelle, joka on jälleen kerran taitavasti ja asiantuntemuksella huolehtinut toimitustyöstä. Parhaat kiitokset myös julkaisupäällikkö Heidi Antinkarille hyvin sujuvasta yhteistoiminnasta.

Porthaniassa Eurooppa-päivänä 2019

Olli Mäenpää

Sisällys

ESIPUHE	V
LYHENTEET	XXI
I OIKEUSTURVA JA OIKEUDENKÄYNTI HALLINTOASIOISSA ...	1
1 Oikeusturva ja sen toteuttaminen	1
1.1 Oikeusturvan ulottuvuuksia.	1
1.2 Oikeusturvakeinot hallintoasioissa.	7
2 Hallintoprosessin erityispiirteet	10
2.1 Hallintoasiat oikeudenkäynnin kohteena.	10
2.2 Hallintoprosessin kohteen erityispiirteitä.	13
2.3 Hallintoprosessin menettelyllisiä erityispiirteitä.	14
2.4 Perusprosessi ja erityisprosessit hallinto- tuomioistuimessa.	18
2.5 Hallintoprosessin vaihtoehtoja.	21
3 Oikeudenkäynnin funktiot hallintoasiassa	21
4 Hallintoprosessin arvot	26
II HALLINTOPROSESSIN OIKEUDELLISET PERUSTEET	27
1 Hallintoprosessi ja sen oikeudellinen sääntely	27
2 Hallintoprosessin kansainväliset ja eurooppa- oikeudelliset perusteet	30
2.1 Kansainväliset sopimukset.	30
2.2 Euroopan ihmisoikeussopimus ja oikeuden- mukainen oikeudenkäynti.	31

2.3	EU-oikeudelliset vaatimukset hallinto- prosessissa	37
3	Oikeudenkäynnin valtiosääntöoikeudelliset perusteet .	41
3.1	Oikeusturva perusoikeutena.	41
3.2	Hallintoprosessin laatu ja lainmukaisuus	44
3.3	Oikeusturvan takeet muussa yhteydessä.	46
4	Laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa ja muut prosessilait	47
4.1	Hallintoprosessilaki hallintoprosessin perusnormina	47
4.2	Hallintoprosessilain erityispiirteet	49
4.3	Hallintoprosessia koskevat erityissäännökset . .	51
4.4	Oikeudenkäymiskaaren soveltaminen hallintotuomioistuimissa	52
4.5	Hallintoprosessilain suhde muuhun lainsäädäntöön.	53
5	Oikeuskäytännön merkitys	54
5.1	Tuomioistuinkäytäntö.	54
5.2	Perustuslakivaliokunnan lausuntokäytäntö . .	55
6	Hallintoprosessin oikeusperiaatteet	56
7	Hallintoprosessin muut oikeuslähteet	57
III	OIKEUDENKÄYNNIN KOHDE	59
1	Hallintoprosessin soveltamisalan määräytyminen. . . .	59
1.1	Oikeusturvan saatavuus ja hallintoprosessin kohde	59
1.1.1	Oikeuksia ja velvollisuuksia koskeva päätös.	62
1.1.2	Eurooppaoikeudelliset vaatimukset. . .	66
1.1.3	Hallintotuomioistuimen toimivallan perusteet.	68
1.2	Hallintoprosessin asiallinen soveltamisala. . . .	72
1.2.1	Valituskelpoisuuden oikeudelliset perusteet.	73
1.2.2	Ratkaisu hallintoasiassa	74

1.2.3	Valituskelpoisuuden tulkinta ja soveltaminen	76
1.2.4	Valituskelpoisuuden rajoitukset	83
1.2.5	Valituskelpoisuus viranomaisten eri toimintamuodoissa	91
1.2.6	Hallinnollinen sääntely ja julkisen vallan käyttö.	92
1.2.7	Julkiset palvelut	103
1.2.8	Hallinnon ylläpito ja johtaminen . . .	108
1.2.9	Viranomaisen yksityisoikeudelliset toimet	112
1.3	Viranomaiset, joiden päätöksistä saa valittaa .	116
1.3.1	Laaja viranomaisen määritelmä.	116
1.3.2	Julkisyhteisön viranomaiset	116
1.3.3	Muut julkista hallintotehtävää hoitavat	119
1.3.4	Muut valtion toimielimet.	123
1.4	Valittamisen rajoitukset.	124
1.4.1	Rajoitusten määrittelyn puitteet	124
1.4.2	Valituskielto.	130
1.4.3	Valituslupa.	133
1.4.4	Muut valittamisen rajoitukset.	134
2	Viranomaisen toiminnan arviointi siviili- ja rikosprosessissa	137
2.1	Siviiliprosessi ja hallintoprosessi.	137
2.1.1	Rajanvedon perusteet	137
2.1.2	Viranomaisen yksityisoikeudellisen suhteen osapuolena	139
2.1.3	Yksityisoikeudellisia toimia koskeva viranomaisen päätöksenteko.	140
2.1.4	Julkisyhteisön ja viranomaisen korvausvastuu.	145
2.1.5	Välimiesmenettely hallintoasioissa . .	149
2.2	Rikosprosessin ja hallintoprosessin suhde. . . .	149

IV OIKEUDENKÄYNNIN OSAPUOLET JA HALLINTO- TUOMIOISTUIMET	153
1 Oikeudenkäynnin osapuolet	153
1.1 Asianosaiset ja osapuolet hallintoprosessissa ..	153
1.1.1 Oikeudenkäynnin perusasetelma ...	153
1.1.2 Oikeudenkäynnin asianosaiset	158
1.1.3 Oikeudenkäynnin osapuolet	159
1.1.4 Viranomainen julkisen asianosaisen asemassa	161
1.2 Asianosaiskelpoisuus ja asiavaltuus	162
1.3 Asianosaisseuraanto	164
1.4 Väliintulo hallintoprosessissa	166
2 Puhevallan käyttäminen	167
2.1 Puhevalta ja oikeudenkäyntikelpoisuus	167
2.2 Vajaavaltaisen puhevalta	168
2.3 Edunvalvojan puhevalta	169
2.4 Oikeushenkilön puhevallan käyttäminen	169
2.5 Asiamies ja avustaja	170
3 Hallintotuomioistuimet ja tuomiovallan käyttö	172
3.1 Hallintotuomioistuimet tuomioistuin- järjestelmässä	172
3.2 Hallinto-oikeudet	176
3.3 Erityiset hallintotuomioistuimet	179
3.4 Korkein hallinto-oikeus	181
3.5 Eurooppalaiset tuomioistuimet hallintoasioissa	183
3.6 Muutoksenhakulautakunnat	183
3.7 Hallintotuomarit	184
4 Hallintotuomioistuimen riippumattomuus ja puolueettomuus	187
4.1 Hallintotuomioistuimen riippumattomuus ..	187
4.2 Hallintotuomioistuimen puolueettomuus ...	193
4.3 Hallintotuomioistuihin kohdistuva valvonta	197

V	OIKEUDENKÄYNNIN VIREILLEPANO HALLINTO- TUOMIOISTUIMESSA	199
1	Oikeudenkäynnin vireillepano ja oikeusturvan saatavuus	199
1.1	Vireillepanovaihe hallintotuomioistuimessa . .	199
1.2	Oikeudenkäynnin vireillepanotavat	201
1.2.1	Valitus	203
1.2.2	Hakemus	203
1.2.3	Alistus	204
1.2.4	Esitys	205
1.2.5	Muut vireillepanotavat	205
1.3	Hallintovalitus ja kunnallisvalitus muutoksenhaun perusmuotoina	205
1.4	Oikeudenkäynnin alkaminen ja sen oikeusvaikutukset	209
2	Valitusoikeus	213
2.1	Valitusoikeuden oikeudelliset perusteet	213
2.1.1	Valitusoikeus perusoikeutena	213
2.1.2	Valitusoikeus ihmisoikeutena	216
2.1.3	Valitusoikeuden merkitys EU-oikeudessa	218
2.1.4	Valitusoikeus hallintoprosessissa . . .	220
2.2	Asianosaisen valitusoikeus	221
2.3	Viranomaisen valitusoikeus	231
2.4	Yhdistyksen valitusoikeus	237
2.5	Kunnan jäsenen valitusoikeus	242
2.6	Erytyissäännökseen perustuva valitusoikeus . .	245
2.7	Oikaisuvaatimuksen vaikutus valitus- oikeuteen	246
2.8	Valitusoikeus hallintotuomioistuimen päätöksestä	248
3	Valitusosoitus ja muu vireillepanoa koskeva ohjaus .	249
3.1	Oikeusturvan toteuttamista koskeva ohjaus . .	249
3.2	Valitusosoituksen sisältö ja oikeus- vaikutukset	250
3.3	Valitusosoituksen korjaaminen	253

3.4	Ilmoitus valituskiellosta ja valituskelvottomuudesta	254
3.5	Oikaisuvaatimusohje	255
4	Valituksen tekeminen	255
4.1	Valituksen muotovaatimukset	255
4.2	Valituksen sisältövaatimukset	258
4.3	Valitusperusteet	265
4.4	Valitusaika	267
5	Valitustie, valituksen toimittaminen ja siirtäminen	271
5.1	Valitustie ja toimivaltainen hallintotuomioistuin	271
5.2	Valituksen toimittaminen	272
5.3	Valituksen siirtäminen	273
6	Valituksen täydentäminen, muuttaminen ja peruuttaminen	275
6.1	Valituksen täydentäminen	275
6.2	Valituksen muuttaminen	277
6.3	Valituksen peruuttaminen	282
7	Valituksen vaikutus hallintopäätöksen täytäntöönpanoon	283
7.1	Hallintovalituksen suspensiivinen vaikutus	283
7.2	Kunnallisvalituksen vaikutus päätöksen täytäntöönpanoon	286
7.3	Viranomaisen päätös täytäntöönpanosta	288
8	Väliaikainen oikeusturva	290
8.1	Oikeusturva valituksen käsittelyn aikana	290
8.2	Hallintotuomioistuimen täytäntöönpanomääräys	291
8.3	Hallintotuomioistuimen väliaikainen määräys	299
VI	VALITUKSEN KÄSITTELY JA ASIAN SELVITTÄMINEN	301
1	Asian käsittely ja selvittäminen oikeudenkäynnissä	301
1.1	Valituksen käsittely	301
1.2	Asian selvittäminen oikeudenkäynnissä	303
1.2.1	Selvittämisen sisältö ja tavoite	303

1.2.2	Selvittämisen kohde	304
1.2.3	Oikeus ja velvollisuus selvityksen esittämiseen	305
1.2.4	Hallintotuomioistuimen selvityskkeinot	306
1.2.5	Itsekriminointisuoja ja hyödyntämiskielto	307
1.2.6	Osapuolen velvollisuus pysyä totuudessa	309
1.3	Sovellettavan oikeuden selvittäminen.	310
2	Vastavuoroisuus ja tasapuolisuus oikeudenkäynnissä	311
2.1	Hallintoprosessin vastavuoroisuus	312
2.2	Hallintoprosessin tasapuolisuus	313
2.3	Hallintoprosessin prosessiperiaatteet	315
3	Prosessinjohto hallintotuomioistuimen tehtävänä . . .	321
3.1	Oikeudenkäynnin johtaminen.	321
3.2	Materiaalinen prosessinjohto	322
3.2.1	Hallintotuomioistuimen huolehtimisvelvollisuus	323
3.2.2	Hallintotuomioistuimen ohjaustehtävä	325
3.2.3	Hallintotuomioistuimen oma-aloitteinen selvitysvelvollisuus	326
3.3	Menettelyllinen prosessinjohto	327
3.3.1	Oikeudenmukaisen oikeuden- käynnin edellytykset.	327
3.3.2	Oikeudenkäynnin etenemisestä huolehtiminen	327
4	Selvittämisvastuun perusteet	328
4.1	Selvitysvastuu ja todistustaakka hallinto- prosessissa	328
4.2	Oikeudenkäynnin osapuolten selvitysvastuu	332
4.3	Oikeudenkäynnin osapuolten myötävaikutusvelvollisuus	333
4.4	Hallintotuomioistuimen itsenäinen selvitysvelvollisuus	335

5	Päätöksen tehneen viranomaisen lausunto	340
6	Asianosaisen kuuleminen	342
6.1	Kuulemisen oikeudellinen perusta	342
6.2	Kuulemisen oikeudellinen merkitys	344
6.3	Kuulemisen kohde	347
6.4	Menettely asianosaisen kuulemisessa	352
6.5	Poikkeaminen asianosaisen kuulemisesta	357
6.6	Asianosaisen oikeus tiedonsaantiin	359
6.7	Asianosaisen tiedonsaantioikeuden rajoittaminen	363
7	Suullinen käsittely	370
7.1	Suullisen käsittelyn sisältö ja kohde	370
7.2	Suullisen käsittelyn merkitys	371
7.3	Oikeus suulliseen käsittelyyn	372
7.4	Suullisen käsittelyn järjestäminen	374
7.5	Menettely suullisessa käsittelyssä	379
7.6	Vajaavaltaisen kuuleminen	384
8	Todistajan kuuleminen	385
8.1	Oikeus kuulla todistajia	385
8.2	Todistelumenettely	387
8.3	Todistamisvelvollisuus ja sen rajoitukset	391
8.3.1	Todistamisvelvollisuus	391
8.3.2	Todistajan esteellisyys	391
8.3.3	Todistajan vaioliolo-oikeus	392
8.3.4	Todistamiskiellot	394
8.3.5	Todistajan vaioliolovelvollisuuden merkitys	395
9	Asiantuntijaselvityksen hankkiminen	396
9.1	E erityisen asiantuntemuksen merkitys	396
9.2	Asiantuntijalausannon hankkiminen	397
9.3	Osapuolen esittämä asiantuntijalausunto	398
10	Muut selvityskkeinot	399
10.1	Katselmus ja tarkastus	399
10.2	Hallintotuomioistuimen oikeus saada tietoja viranomaiselta	402

10.3	Asiakirjan ja esineen esittäminen	403
10.4	Muita selvitysketinoja	405
11	Selvityksen määräaika ja selvityksen rajoittaminen . .	405
12	Oikeudenkäynnin julkisuus	406
12.1	Hallintoprosessin julkisuuden oikeudelliset perusteet	406
12.2	Oikeudenkäyntitietojen julkisuus	411
12.3	Julkisuus oikeudenkäynnissä	412
12.4	Oikeudenkäyntiasiakirjojen julkisuus.	415
13	Oikeudenkäynnin viivytyksettömyys	420
13.1	Oikeus viivytyksettömaan käsittelyyn	420
13.2	Oikeusturva käsittelyn viivästyessä	422
14	Oikeudenkäynnin kieli	425
14.1	Asian käsittelyssä käytettävä kieli	425
14.2	Tulkitseminen ja kääntäminen	427
15	Oikeusapu hallintoprosessissa	428
VII	PÄÄTÖKSENTEKO HALLINTOTUOMIOISTUIMESSA	431
1	Hallintotuomioistuimen toimivalta.	431
1.1	Toimivallan oikeudelliset perusteet	431
1.2	Hallintotuomioistuimen tutkimisvalta.	433
1.3	Hallintotuomioistuimen päätösharkinta	439
1.4	Hallintotuomioistuimen päätösvalta	439
1.5	Hallintotuomioistuimen erityinen toimivalta	446
2	Päätöksenteon perusteet	447
2.1	Päätöksenteon kohde ja puitteet	447
2.1.1	Hallintotuomioistuimen pätösvallan laajuus	447
2.1.2	Valituksen kohde ja valittajan vaatimukset	448
2.1.3	Valitusperusteet päätösvallan rajoituksena	450
2.1.4	Viranomaisen toimivalta hallintotuomioistuimen pätösvallan rajoituksena	453

2.1.5	Muita päätösvallan rajoituksia	455
2.2	Päätöksenteon oikeuslähteet	458
2.2.1	Päätöksenteon lakisidonnaisuus	458
2.2.2	Perustuslain etusija	462
2.2.3	Perustuslainmukainen lain soveltaminen	464
2.2.4	Lakia alemmanasteisten säädösten soveltamisrajoitus	467
2.2.5	Samantasoisten oikeusnormien välinen suhde	468
2.2.6	EU-oikeuden erityispiirteet hallinto- tuomioistuimen päätöksenteossa	469
2.2.7	Ennakkoratkaisu EU-oikeuden tulkinnasta tai pätevyydestä	480
2.2.8	Komission lausunto	485
2.2.9	Neuvoa-antava lausunto Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelta	486
2.2.10	Oikeuskäytäntö oikeuslähteenä	486
2.3	Päätösharkinnan kohde ja sisältö	489
2.3.1	Harkintavallan laajuus hallinto- tuomioistuimen päätöksenteossa	489
2.3.2	Tosiseikat ja selvitys päätös- harkinnassa	492
2.3.3	Lainmukaisuuden arviointi	499
2.3.4	Ratkaisun perusteet	501
2.4	Päätöksenteon edellytykset ja ratkaisuvaihtoehdot	501
2.4.1	Hallintotuomioistuimen ratkaisu- ja oikaisupakko	501
2.4.2	Oikeudenkäynnin prosessuaaliset edellytykset	503
2.4.3	Hallintotuomioistuimen pätösvalta valitusasiassa	505
2.4.4	Hallintotuomioistuimen päätösvalta muussa hallintolainkäyttöasiassa	513

3	Päätöksen tekeminen	514
3.1	Esittely ja tuomioistuimen neuvottelu	514
3.2	Äänestäminen	516
3.3	Päätös ja valitusosoitus.	517
4	Päätöksen sisältö ja perustelevminen	518
4.1	Päätöksen sisältövaatimukset	518
4.2	Päätöksen perustelevminen	519
4.2.1	Oikeus saada perusteltu päätös.	519
4.2.2	Perustelujen tehtävät	521
4.2.3	Perustelujen oikeusvaikutukset.	523
4.2.4	Päätöksen oikeudelliset perusteet	524
4.2.5	Päätöksen faktaperusteet	525
4.2.6	Tuomioistuimen oikeudellinen päätely	526
4.2.7	Perustelut muissa asioissa	528
5	Oikeudenkäyntikuluja koskeva päätöksenteko	530
5.1	Hallintotuomioistuimen kohtuullisuusarvio	530
5.2	Viranomaisen korvausvelvollisuus	531
5.3	Asianosaisen korvausvelvollisuus	532
5.4	Oikeudenkäynnin pitkittäminen	534
5.5	Korvattavat oikeudenkäyntikulut.	534
6	Päätöksen tiedoksianto ja julkisuus	534
6.1	Päätöksen tiedoksianto	534
6.2	Päätöksen julkisuus	536
7	Päätöksen korjaaminen ja täydentäminen	537
7.1	Päätöksen korjaaminen	537
7.2	Päätöksen täydentäminen	538
7.3	Korjaamis- ja täydentämismenettely	538
8	Päätöksen oikeudelliset vaikutukset	539
8.1	Sääntelyn ja tulkinnan lähtökohdat	539
8.2	Päätöksen lainvoima	540
8.3	Päätöksen oikeusvoima	541
8.4	Päätöksen täytäntöönpanokelpoisuus.	545

VIII VALITUS HALLINTOTUOMIOISTUIMEN PÄÄTÖKSESTÄ	549
1 Hallintotuomioistuimen päätös valituksen kohteena	549
2 Valituskelpoiset hallintotuomioistuimen päätökset . .	550
3 Valitusoikeus hallintotuomioistuimen päätöksestä . .	553
3.1 Oikeudenkäynnin asianosaisen valitusoikeus	553
3.2 Lakiin perustuva yksityisen valitusoikeus	554
3.3 Viranomaisen valitusoikeus	554
3.4 Kunnallisvalituksen erityispiirteet	557
4 Valituksen tekeminen	558
5 Valituksen luvanvaraisuus ja valituskielto	559
5.1 Luvanvaraisuuden kohde	559
5.2 Valitusluvan myöntämisen perusteet	560
5.3 Menettely valituslupa-asiassa	562
5.4 Valituskielto hallintotuomioistuimen päätökseen	563
6 Oikeudenkäynti korkeimmassa hallinto-oikeudessa . .	564
IX HALLINTORIITA, YLIMÄÄRÄINEN MUUTOKSENHAKU	
JA MUU HALLINTOPROSESSI	567
1 Hallintoriita	567
1.1 Hallintoriitamenettelyn käyttöala	567
1.2 Hallintoriita-asiat	569
1.3 Hallintoriitamenettely	577
2 Muut hallintolainkäyttöasiat	582
2.1 Perustevalitus	582
2.2 Alistus ja alistusvalitus	584
2.3 Hakemusasiat	585
3 Ylimääräinen muutoksenhaku	586
3.1 Lainvoimaisen päätöksen purkaminen	587
3.1.1 Purun yleiset edellytykset	587
3.1.2 Päätöksen purkamisen perusteet	589
3.1.3 Purkukynnys	594
3.1.4 Menettely purkuasioissa	597

3.2	Menetetyn määräajan palauttaminen	600
3.2.1	Määräajan palauttamisen edellytykset.	600
3.2.2	Palautusmenettely	602
X	EUROOPPALAISET JA KANSAINVÄLISET OIKEUSTURVA-KEINOT	603
1	Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukainen muutoksenhaku.	603
2	Hallintotuomioistuin EU-tuomioistuimena	606
3	EU-tuomioistuin muutoksenhakutuomioistuimena	608
3.1	Oikeusturva EU:n tasolla.	608
3.2	Suorat kanteet EU:n toimia vastaan.	608
4	Kansainväliset sopimukset ja oikeusturvakeinot	612
	LIITE	
	Laki oikeudenkäynnistä hallintoasioissa 5.7.2019/808	615
	KIRJALLISUUS	641
	OIKEUSTAPAUKSET	647
	ASIAHAKEMISTO	657